

В СЪЗВУЧИЕ С ТВОРЧЕСКАТА ПРИРОДА НА ИВАН ВАЗОВ

Поетическото своеобразие и творческата личност на патриарха на българската литература са пак в центъра и на втората книга на Милена Цанева за поета — „Иван Вазов в Пловдив“ (издателство „Наука и изкуство“ София, 1966). Една година след литературно-критическите си статии, поместени в „Из поетическия свят на Иван Вазов“ (1965), тя отново се среща с читателите, като ги насочва към монографичното си изследване на многогостранния живот и плодотворните творчески търсения на писателя, свързани със столицата на Източна Румелия. Само шест години — от 1880 до 1886 — Иван Вазов прекарва в центъра на Автономната област, а се оказват толкова изключително благодатни за творческия растеж и за цялостния облик на народния писател.

Формално той е откъснат от обществения, културния и литературен живот на току-що освободеното Княжество, но всъщност Вазов се чувства органически свързан и с цялата си неспокойна душа обвързан с динамичния живот на родината и не престава да се бори за нея. Той иска да докаже на света и на всички заинтересувани сили необходимостта от обединението на народа ни; иска да подкрепи с доказателство, че откъснатата от майката-родина „цветуща област“ е „българска, архибългарска“. Дейността му като изключително плодовит писател — поет, белетрист, сатирик, пътеписец, драматург, като общественик и публицист — се разглежда в тясна връзка със сложната политическа панорама от края на миналия век и по-специално от началото на 80-те години, когато в онова трудно и преломно време се обособяват първите социални дислокации, очертават се по своеобразен начин националните сили в Автономната област, в която се разсъблява привидното единство на полуосвободения народ. Тогава се очертават и първите политически партии. Зачеват кълновете и на следосвобожденската ни култура.

На фона на тази бурна преломна епоха, изследователката проучва и своеобразието на криволичещата линия, сочеща обществено-политическото поведение на нашия автор, депутатската му кариера или журналисти-

ческата му оперативност и отзивчивост, възгледите му за младата ни национална култура, литература, театър, литературна критика и т. н.

С една завидна последователност, бих казал педантичност, тя проследява сътрудничеството на поета в тогавашните вестници и списания, следи литературно-критическата и преводаческата му дейност, отбелязва неговия принос като детски писател и драматург. И за да обогати картината на тогавашния литературен живот, по-скоро да постави действителни рамки на неговите проявления тя внимателно разкрива немногобройните сътрудници на редакторите от Вазова вестник и списания, мнозинството от които нямаха уточнени имена. Изобщо сполучливо се възстановява цялостното своеобразие на оная пловдивска атмосфера, в която Вазов се изпява като гражданин и художник. Доловена е характерната физиономия на тези бурни години, имащи свой патос, свой колорит. И трябва да се признае, че нито по-рано, нито по-късно Вазов не успява да разгърне по-многообразна и по-богата дейност, не успява да се добере до толкова многобройни художествени сполуки.

Известно е, че по това време той написва отделните стихотворни сборници „Гула“ и „Поля и гори“ (където са поместени стихотворенията, които по-късно поетът обособява в отделния, известен на всички цикъл „Епопея на забравените“), стихосбирките „Италия“, „Сливница“ и отделната книжка „Стихотворения за деца“. В Пловдив написва и поемите „Зихра“, „Трайко и Риза“, „Загорка“, „В царството на самодивите“, „Кихавицата на Салюста“ и „Синайската роза“. В областта на белетристичните жанрове той написва повестите „Митрофан и Дормидолски“, „Немилинедраги“ и „Чичовци“, разказите „Хаджи Ахил“, „Кандидат за „хамама“, „Вълко на война“ и „Иде ли?“, мемоарите „Неотдавна“, пътеписните очерци „Един кът от Стара планина“, „Мочурът“ и „От Марица до Тунджа“, драмата „Руска“ и комедията „Господин Мортагон“, написана в съдействието и участието на Величков. Освен тези всеизвестни работи Вазов пише голям брой стихове по различни

поводи, невлезли в поменатите стихосбирки, извънредно голям брой статии, антрефилета, злободневки, отговори на отделни нападки, излезли в „Народний глас“, редактиран съвместно с Величков, при активната намеса на Д. В. Манчов, без да се елиминира редакторството на Стоян Михайловски в началото на 1880 г., нито сътрудничеството на Захари Стоянов през 1883 г. В същия вестник Вазов публикува и голям брой преводи от световни автори, които влизат в известната „Христоматия“, съставена съвместно с Константин Величков. Както се вижда от, току-що изброените творби, обликът на писателя добива нови и непознати черти, своеобразен колорит и неповторим патос. Поетическият му талант възмъжава, за да разцфти в пълния си блясък, за да насити литературата ни с ново непознато богатство, дало основен тон на литературния ни живот през 80-те години на миналия век.

Основната задача, която Милена Цанева си е поставила да разреши, е да изясни всеотрядно идейно-творческото развитие на народния писател през този период, незаслужено подминаван от литературната ни история, да покаже необикновения размах на неговия самобитен талант, участието му в политическия и културен живот на Пловдив, да разграничи отделните характерни моменти от еволюцията на художествения му метод, да разшири досегашните ни представи за естетическите и идейни основи на неговия поетически свят, чрез който да очертае в пълнота духовния образ на Иван Вазов. За да се домогне до този образ, за да го огледа отвътре с всичката характерологична сложност на човек като Иван Вазов, изследователката взема под внимание сложността и на всички проблеми, тяхната противоречивост и многообразие, тяхната численост и значение.

Не пренебрегва и личната драма на поета, имаща както обществени, така и чисто интимни аспекти. У нас често се подминават и то с много лека ръка индивидуалната нагласа на съзнанието, творческите предпочитания и вътрешни тежнения на художника, душевните му изживявания в момента, личната любов и омраза, временните умоустрашения, частични отстъпления от основното в гражданското и духовно равновесие, увлеченията и грешките в поведението, обикновените човешки слабости. . . Без да прави център на своите издирвания интимните аспекти от живота на народния поет, авторката за първи път се съобразява с тях, за да обясни появата на цели цикли от творчеството на поета, за да загатне за взаимоотношенията между него и Константин Величков или Ив. Ев. Гешов, от една страна, и от друга — да си обясни на каква основа възникват „противоречията“ между поета и Захари Стоянов, Петко Р. Славейков и неговия син Иван и т. н.

Погледнала през призмата на Вазовия поглед, Милена Цанева се стреми да очертае

действителните мащаби на една оригинална изява, без да идеализира „погледа“ на поета, както обикновено се случва, но и без да подценява неговите предимства. Вътрешното уравнивяване на известния материал, третиран с познаване и обич, с привличения нов и непознат или малко използван, дава поцялостна представа за образа на Иван Вазов. Този образ се очертава с още по-голям релеф особено като се има предвид, че той се изгражда в развитие и движение. Допълва се търпеливо и последователно като всеки познат детайл попада на точното си място, а непознатото се „долепва“ до автентичната следа на конкретния факт. Всяка непозната статия, която със сигурност установява и посочва като невключена досега към творчеството на поета, се разглежда като своеобразно следствие от жизнено явление, като отреагиране, към което поетът е прибегнал, за да стане верен на своя граждански и творчески дълг.

Както се знае, Милена Цанева разсея редица заблуждения и грешки около установяването на Вазовото авторство особено на анонимните бележки, антрефилета, статии и „отговори“, печатани във вестник „Народний глас“ и в списанията „Наука“ и „Зора“. Чужди работи са приписвани на Иван Вазов, а неговите произведения са приписвани другиму или изобщо са изоставени и забравени. В предварителните студии и статии на изследователката — „Въпроси около литературно-публицистичното наследство на Иван Вазов“, обнародвана в списание „Литературна мисъл“ още през 1962 г., „Вазови псевдоними ли са подписите: Хр. Каратанасов и П-в“, отпечатана в списание „Език и литература“, 1959 г. и „Неизвестна статия на Вазов за развитието на езика“, поместена в списание „Език и литература“ 1958 г. — личи задълбочения и конкретен анализ на Вазовите творби, чрез който утвърди редица истини, извлечени с прецизност и вещина. . .

За верния образ на народния поет твърде много допринася сключването на основните координати на неговия характер, на неговото развитие като художник и неговата дейност като общественик. Основните линии на неговия облик са в сърцевината на изследването. Отклоненията дават само колорит, без да изменят същността. Придържайки се в принципа — образът да се детайлира в развитието — Милена Цанева търси и открива характерните тенденции в творческия и идеен път на Вазова, неразривно свързани и с основните закономерности на националния литературен проес. Обществената атмосфера, социалната и литературна среда, своеобразието на мястото се разглеждат в органическо единство с художествената специфика на творческата изява. Вземат се под внимание художествените образи, почерпени преди всичко от живота, станали израз на една или друга душевна нагласа, временна реакция или трайна изява на художника-демократ.

Социалните белези или партийните своеобразия на обществените слоеве, към които авторът гравитира, се вземат под внимание, но тяхното значение се отчита не пряко, не като аксиома, а се пречупват чрез неповторимата творческа природа на писателя; пречупват се посредством характеристиката и специфичен облик на един творец, поставящ родината и народа над личните, над партизанските прения, над временните боричкания и нездравни увлечения. . .

Освен на указанията на художествените образи и на тяхната жизнена достоверност, твърде характерна за поетиката на Иван Вазов, авторката се позовава и на паметта на поета, която, колкото свежа в младостта, толкова е лабилна в зрялата възраст. Обстоятелство, което налага допълнителни справки и уточнения в изследването. Спомените на поета, споделени било в мемориалните очерк „Неотдавна“ или пред проф. Ив. Д. Шишманов, дават редица податки и насочват към една или друга интерпретация. Но в изследването не се различа само на тях. Привличат се и други източници, чрез които се документират многостранните явления на творческия процес у поета. Прибавя се към дневниците на Постоянния комитет или съкратените и несъкратени „стенографически“ протоколи на Областното събрание; вземат се под внимание отделните съобщения и статии във вестниците „Народний глас“, „Марица“, „Южна България“, „Търновска конституция“, „Витоса“, „Съединение“, „Вестник“, „Съветник“, „Смешлю“, „Кукуригу“, „Балкан“ и други, както и в списанията „Наука“, „Зора“. Периодическо списание, „Мисъл“, „Труд“ и други, излизали по това време в различни градове. Ценни сведения се почерпват и от спомените на Даниил Юруков, Михаил Ив. Маджаров, Иван Ев. Гешов, Иван Д. Шишманов, Симеон Радев, Д. Ганчев, С. С. Бобчев, Константин Гълъбов, Атанас Т. Илиев, Иван Попов, Б. Митов, от печатаните спомен на д-р Борис Вазов, от непечатаните дневници на Кирил Христов („Време и съвременници“, пазени в архива на поета в Прага) и много други.

В изследването личи как често пъти се прибавя към „засичане“ и „кръстосване“ на фактите, като се използват и епистолярни материали. Вазовите писма до Спас Вацов, Константин Величков или до Константин Иречек; писмата или дневниците на д-р Константин Иречек, впечатленията и мненията на Емил дьо Лавеле и Луи Леже и други дават ценен материал за Вазовата творческа и обществена дейност, за общата политическа атмосфера в тогавашен Пловдив. И когато се вземат под внимание различните Вазови предговори към отделните издания, писани по онова време или по-късно, съчетани с пиперлните статии на Захари Стоянов, Петко Рачев Славейков и неговия син Иван, понякога преминаващи границите на приличието, вземащи ругателски и нелитературен тон или

се анализират оценките на д-р К. Кръстев, Петър Пешев, Димитър Петков („Свирчо“), и възгледите на критиците и литературните историци от по-ново време, разбираме размера на усилията, положени в едно изследване, което има несъмнен приносен характер.

В отделните глави на първата част — „Непокорената „автономия“, „Вирегнатият Пегас“, „В редакцията на вестник „Народний глас“, „По общата мода и аз политикувам“, както и в главите на втората част — „В борба с апатията“, „Проблеми на културното развитие“, „За нуждите на литературния живот“, и „При люлката на българската Мелпомена“, авторката често пъти отстоява свои гледища по повдигнатите проблеми, коригира някои остарели възгледи, като подлага мимоходом на преоценка натрупаната литература за класическото наследство от въпросния период за автора на „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“ и „Чичовци“.

В миналото за Вазов са писани много статии, спомен, изследвания, етюди, очерци, портрети и отделни студии по един или друг въпрос. Знаем книгите на К. Величков, Иван Д. Шишманов, М. Арnaudов, Ст. Чилингиров, Хр. Цанков, Ю. Трифонов, Н. Атанасов, Н. Райнов, К. Христов, И. Миларов, В. Балджиев, М. Генов, Ст. Попвасилев, Е. Николов, Е. Консулова-Вазова, в които се разглежда непознатият по своя обем творчески принос на писателя в съкровищницата на българската литература.

Знаем също и изследванията, студиите и монографичните очерци от по-ново време на такива учени, естетици, теоретици, литературни историци и критици като Георги Бакалов, Тодор Павлов, Жак Натан, Пантелей Зарев, Георги Цанев, Стоян Каролов, Петър Диневков, Георги Константинов, Ал. Ликов, Пенчо Пенев, Емил Стефанов, Димо Минев, Искра Панова, Цветан Минков, Кую Куюв, Величко Вълчев, Любомир Андрейчин, Владимир Василев, Георги Караславов, Атанас Далчев и много много други, всеки един от които е допълнил с отделен детайл поетически образ на твореца. Всеки е открил частичка от лъчезарното на класика. Всеки е вложил топлинка от сърцето и душата си, за да оживее той пред очите нетленен и могъщ.

Тук можем с пълно основание да прибавим и принос на съветските литературовеци Н. С. Державин, В. И. Злыднев, Д. Ф. Марков, А. Собкович, Л. Лихачова и други. И тъкмо големият интерес и многообразието на натрупаната литературно-критическа и литературно-историческа литература най-много задължава съвременното вазовознание.

И колкото значителни да са постиженията ни, каквито и да са резултатите, постигнати досега, ние сме все още в голям дълг към нашата класика. У нас не съществува многогранна, научна монография за цялостния творчески и жизнен път за народния поет.

Ние нямаме обстойни монографии и за другите наши класици. И тъкмо затова всяко ново и сполучливо изследване за някоя от тях се посреща радушно и с подчертан интерес от нашата литературна мисъл и от цялата ни общественост.

Изнесенят нов материал от Милена Цанева не е единственото достойнство на нейното монографично изследване, защото тя не се задоволява да привлече само нови данни, непознати факти и да се ограничи в тяхното поддръждане и систематизиране. Тя не е от категорията на онези литературоведи, които влагат всичката своя енергия преди всичко в събирането и изнасянето на неизвестни исторически документи за една или друга епоха, за една или друга творческа личност. Такива изследователи много по-рядко пристъпват към следващия етап от научноизследователското дирене — да се размишлява над новооткритите документи, да се съпоставят, да се подлагат на обстоен анализ, да се подчинят на едно или друго схващане, чрез което да извлекат нови истини за времето и творческата личност.

Аналитичният поглед, концепционалното мислене дават възможност за по-усложнен аранжирмент на фактите, за по-многостранното им оглеждане, за да може по-резултатно да се доближим до историческата истина за времето и художника, за да може успешно да се разкрие вътрешната логика, на която се подчиняват фактите изобщо, независимо от това дали те са известни от по-рано или са новооткрити. Нашата изследователка се е ръководила от стремежа да обедини двете начала на научното търсене: на новите факти да даде своя поддръжка, да открие действителното им място в живота и творчеството на Вазов, да ги свърже и обедини с познатото досега и в цялата им взаимозависимост и взаимодействие да ги ориентира в границите на своите концепции. . .

Справедливостта изисква да се подчертае, че чрез своя метод Милена Цанева се домогва до положителни резултати. Новите възквения, уточненията по редица спорни въпроси, оригиналните й анализи за отделните художествени произведения я утвърждават като внимателен и съсредоточен познавач на Вазовото класическо наследство. Нейният анализ събужда много въпроси, свързани не само с художествената специфика на Вазовото творчество, но и с целия литературен процес на следосвобожденската ни епоха. С някои решения човек може да не е съгласен, други може да приеме, без да е напълно убеден, трети го въвеждат в сферата на размисъл. Но при всичките случаи личен оригиналният поглед и въгледеното промисляне на фактите. Личи и нещо друго: там, където фактите са осъдени, авторката не се заангажира с лека ръка; изразява своите съмнения и колебания; не приема категорично неизясненото; служи

си с предположения и догадки; и като правило се задоволява да изложи своите аргументи по въпроса, да събщи своите предположения и да остави място за привличането на нови данни, с които в момента никой не може да разполага.

И ако все пак някъде авторката се увлича, то това увлечение е да се привлечат повече данни „за“ или „против“ утвърждаването на дадена концепция. Там, където това увлечение е категорично, натрупването на повече материал от статии, изказвания, интервюта, антрефилета, „отговори“, „обяснения“, писма, извадки от дневници и протоколи, цитати от разкази, повести, поеми и стихотворения, е несъмнено и налице. Ако това се отнася за някои отделни моменти в изложението на първата и втората част от книгата, то третата част се чете с изключителен интерес и увлечение. Предимството на последната част е в нейната сббитост и вътрешна организираност. Тук няма никакви отклонения. Стройното и стегнато, темпераментно и живо изложение са в пълно съзвучие с живата природа на големия български писател и демократ. . .

Милена Цанева не развихря, нито укротява изкуствено творческия размах на художника. Тя не се стреми да го врамчи в каноните на предварителни тези. Разглежда го в неговите действителни мащаби. Такъв, какъвто е. Дори някак несвойствено е за един изследовател, влюбен в поета, да не разкрие обекта на своето проучване. Това се дължи преди всичко на търпеливото вникване и продължителното изучаване на фактите. Тя изследва Вазов в Пловдив, но знае много добре и всичко онова, което се е случило по-рано и което ще се случи по-късно в жизненото и творческо развитие на поета. Това е голямо предимство в научноизследователската работа. Ако щете това е необходима предпоставка за високата култура на научното дирене, за равнището на научните концепции.

Верният литературно-критически анализ у Милена Цанева произтича от строгото съблюдаване на естетическите дадености и техните действителни мащаби. Тя не ги надценява, нито подценява. Реалната им стойност се измерва посредством художественото въздействие както в миналото, така и в съвременността. Обективният критерий е обусловен от нуждите на времето, без да се стига до вулгаризации и примитивизъм, без да се изпада в социологични увлечения, нито в естетски екстравагантности.

Тези констатации се отнасят особено за онези моменти, когато се разграничават специфичното и неповторимото, носено от белетристичния персонаж или от художествения герой в лириката на народния поет. Авторката отсена внимателно безеите на националното в неговите конкретни проявления; заслушва се в ехото на национал-

ните борби; съблюдава рамките на жанровите особености; взема под внимание вечното и преходното във всекидневното и бита на българина; напоя верните черти в портретите на героите, отбелязани с резеца на историческата определеност. И когато обобщава методологичните или характерологични особености в поетическия стил на художника тя правдиво отбелязва и онова, което е статично, точно го разграничава от живата плът на пълноценното, подчертава яркостта на образите, техния облик и поведение, психика и език, бит и нрави. . .

Тя напоя верните разграничителни линии при очертаване на реалистичния рисунък на белетриста или поета Иван Вазов, сочи как се избистрят или изчезват конкретните детайли в отделния образ, носещ в себе си както социалната характеристика, така и особеностите на психиката му. И по този начин достига до правдиви заключения за метода на народния писател. В определени жанрове той се очертава като романтик и в същото време като най-трезв реалист в други жанрове. Без да се впуска в абстрактни теоретически съждения, авторката дава отговор на този сложен проблем и конкретно следи как имат превес в отделни моменти романтичните нотки в общо реалистичното изображение на писателя и как в други моменти в основата е романтичното изображение и само тук-там се очертават силните контури на реалистичните образи. . . Но изглежда тези въпроси по-малко интересуват изследователката. Тя не си поставя и подобни задачи.

По-важното за нея е да следи еволюцията в художественото мислене на Вазов, да отсена повите нюанси в неговия метод, да отчита как органически се съчетават старите и новите елементи в художествения стил и как се отразява това върху реалистичното платно на твореца. А, струва ми се, това съвсем не е малко. . .

Нека си послужи за пример. Когато характеризира индивидуализацията на героите от „Чичовци“, Милена Цанева между другото пише: „Вазов не анализира психологическото състояние на своите герои. Техните елементарни характери и не особено сложни преживявания и не заслужават това. Неговата проникновеност на психолог е в самото му изобразително майсторство, в уменията му да хване външния израз на душевното движение. Не само постыпките — самото изражение и жест на неговите герои разказват това, което става в душите им, самият им език — речник, интонация и синтаксис — разкрива това, което предствява характерът им. Някои сцени от повестта са сякаш истински откъси от драматическо произведение — комедия, в която почти всяка реплика от яркия диалог е придружена с указания за израза или жеста на героя. И тези неоченими автори ремарки показват, че Вазов постоянно вижда своите

герои заедно с цялата обстановка, в която са поставени, и затова именно във всеки момент така безпогрешно чувствава какъв жест е битово и психологически необходим за даден характер, каква интонация най-точно ще изрази състоянието му.

В това „материализиране“ на душевните движения, в това безпогрешно намиране на точния израз и жест е, струва ми се, едно от най-големите постижения на Вазовия белетристичен талант, една от тайните на неговия убедителен и пластичен художествен рисунък“. (стр. 340) Аз съзнателно посочвам този пасаж, за да се види как отблизо и с каква вещина се анализира Вазовото художествено майсторство, как се вземат под внимание и как се откриват тънките страни от писателското умение на изучавания автор.

Най-големите завоевания са направени в онези глави на третата част, където литературно-критическият анализ се съчетава с личната драма на поета. Тези откъси се четат с истинска наслада. Една чувствителна душа, чезнеца по музиката, ароматите и поезията на българската природа, е отровна от хитрите сплетни на партизанината, от ниските страсти и от горчивата болка по внезапно прекъснатата любов. . . Песет загубва близки и скъпи хора по време на Освободителната и братоубийствената война. И пак намира сили да утеша другите. Да даде кураж на народа, а скрито в себе си да преглъща горчивите хапове на коварната съдба. Но не само скръбта е била постоянна посетителка в трудния път на поета. Той има един период на човек — бонвиван, за който Милена Цанева загатва и отчасти разбулва тайните на поетовото всекидневие. По-смело би могла да направи своите „разкрития“! От това авторитетът на народния поет не ще се ограничи. Напротив! Пред очите ни ще израсне един жив и близък до нас човек, който сме навикнали да гледаме само от пиедестала на патриарх на българската литература и култура. . .

„Иван Вазов в Пловдив“ е книга, която твърде много способствува да оживее пред очите ни образа на оня Вазов, който все още не подозира, че ще израсне като всенароден писател, че създаде шедевр като „Под игото“, макар да е направил първите подстъпи към неговото реализиране чрез „Неотдавна“ и „Чичовци“. Този образ ни става скъп, защото се изгражда с увереност и сигурна ръка. „Строй“ се посредством много факти и документи и с една свобода, заслужаваща уважение. Тази свобода, струва ми се, е по-голяма, когато авторката навлезе в поетическия свят на писателя. В него тя се чувствава прехласната от автора на „Епопеята на забравените“, влюбена в неговия персонаж, в неговите обобщения, идеи и багри. Понякога се разграничава, за да остане вярна на себе си. И да остане непокътната историческата истина. Поня-

кога се гневи на литературната хулиганщина, проявявана от почтени и уважавани на времето хора, и, за да помири класиците, противопоставя им народната любов и дълбокото признание. И ако някъде прекалява, то е в цитатите и в доводите, за да се защитят новите позиции. За да прозвучат по-убедително, сякаш любовта към народния поет е малко доказателство. . .

Стъпка по стъпка, търпеливо и с научна прецизност, авторът е изправен пред очите ни. Жив и искрен. Не педант и сух егоист, не саможив и страховит, както някои негови „съвременници“ ни го представят. Човек, който е писал с кръвта си незабравимите творения от „Епопеята“, който е имал сили

да напусне родината си, за да остане верен на себе си, на убежденията и на святата си обич към руския народ; човек, който събужда възторга на нашия съвременник, повече от всеки друг е виждал надалеч. Съзнавал е същността на това, което твори. Спокойно е гледал в бъдещето, въпреки превратностите на историята. Гледал е с очите на дете и с погледа на мъдрец. С духовния поглед на поет и на воин. . . Такъв ни го представя Милена Цанева. Силен. Голям. Неповторим. И от много любов към поета, някъде му е простила увлеченията. Може би така е нужно. А може би в следващите книги ще каже вкупом и онова, което не е казала.

Христо Йорданов

НЕЗАВЪРШЕНИ ПОРТРЕТИ

На литературно-критическото поприще Стоян Илиев се появи сякаш изведнъж. Критическите му работи станаха предмет на особено внимание, преди да бъдат издадени в отделна книга. Написани свежо и оригинално, те веднага наредиха своя автор във фалангата на най-младите литературни сили, категорично го наложиха като критик с по-особена естетическа нагласа, като критик с физиономия. В негово лице „артистичната“ критика спечели още един свой талантлив представител. В каква насока ще се развие по-нататък младият критик, ще увеличи ли активна на артистичната критика, няма ли да повтори някоя от нейните увлечения — такива въпроси породиха неговите първи критически изяви.

Би било погрешно да се търсят отликите на артистичната критика само в нейните външни-формални белези. Както научно-теоретичната критика, неправилно определена цялата като догматична, не се изчерпва само с проявите на социологизма и опростителството, така и артистичната критика в никакъв случай не означава само красиво писане, подслезено с известна доза „артистизъм“, „есензъм“ и пр. Цялата работа е в това, че докато при по-старото поколение литературни критици се наблюдаваше подчертан стремеж да се разглеждат литературните явления в техния преди всичко идеологически смисъл и значение, без да се засягат или достатъчно добре изясняват и естетическите особености на изкуството, то сега, при младото поколение центърът на внимание се пренесе и съсредоточи главно към специфичните естетически проблеми на художественото творчество. Младата кри-

тическа смяна потърси утвърждение на своето призвание в едно подчертано лично интерпретиране на литературните явления. Наистина сторонниците на артистизма не отричат, че критиката все пак е наука, философия, но те искат да я доближат до художественото творчество, да я направят един вид самостоятелна по своите резултати и независима от обекта, който разглежда, творческа дейност. „Истинският литературен портрет — пише Здравко Петров — в известен смисъл е портрет на своя създател. Слагайки багрите на чуждия образ, той дискретно слага и полутоновете на своя вътрешен образ. Някак неусетно артистът влага „твърде много самия себе си“, защото знае, че всеки портрет, написан с чувство, е портрет на художника, не на модела“. Като цитира тези мисли в очерка си за Здравко Петров, Стоян Илиев не намира нищо абсурдно в тях, а напротив, търси тяхната защита в законите на портретното изкуство изобщо, за да добави от себе си: „Такава е работата и на критика: при него мисълта е извлечена от преживяното с обекта. Изтънченият дар на избора, нежният такт по отношение на това, което приема и което не приема от писателя, е едно от най-характерните проявления на неговата способност. Да бъдеш артист в критиката не значи да имитираш създаденото, а активно да пресъздаваш подбудите на автора. Не значи да даваш точни копия на образите, а да участвуваш в акта на съзиждането им и да усещаш техния вътрешен ритъм“ (стр. 70).

Очевидно е, че представителите на артистичното писане най-много се страхуват от пълзящото фактоописание в критиката, от имитацията на вече създаденото. Тях ги блазни творчеството, породено от съпреживяването, активното участие в акта на съзид-

* Стоян Илиев Незавършени портрети, Български писател, София, 1967.